

Tõlkimine ja poliitiline angažeeritus**Aktivism, sotsiaalne muutus ja tõlkimise roll geopoliitilistes nihetes¹***Maria Tymoczko*

Viimasel kümnendil on tõlketeaduses ja teistes distsipliinides märkimisväärselt huvi äratanud võimalus kasutada tõlkimist geopoliitilistel eesmärkidel ja poliitilises võitluses. Defineerides tõlkimise angažeeritust aktivistliku komponendiga tõlkimisena, annab artikkel ülevaate tõlkimist ja angažeeritust puudutavast diskursusest. Näitena tõkeliikumisest, millel on õnnestunud saavutada olulisi geopoliitilisi tagajärgi, kasutatakse iiri kirjanduse inglise keelde tõlkimist möödunud sajandil alates iiri kultuurilisest rahvuslusest läbi lirima poliitilise iseseisvumise kuni tänapäevani välja. Vaatluse alla võetakse teoreetilised nõudmised tõlkimise ja angažeerituse sidumisel ja kritiseeritakse seoses sellega Venuti panust tõlkimise ja angažeerituse teemalisse diskursusesse. Artikli lõpus tuuakse välja poliitilisse võitlusse ja geopoliitilistesse muutustesse õnnestunult panustanud tõkeliikumiste ühised tunnused.

Edward Said on „Kultuuris ja imperialismis“ väitnud, et narratiivid loovad „tundestruktuure, mis toetavad, täiendavad ja kindlustavad impeeriumi praktikat“ (1993: 14); samas dokumenteerib ta resistentsust ja alternatiivseid tundestruktuure, mida luuakse allutatud kultuurides impeeriumi praktikate tõrjumiseks, vastupanu, mis vallandus 20. sajandil rahvuslikes liikumistes üle kogu maailma. Niisugune vastupanu tõi koloniseeritutele järk-järgult iseseisvuse ja tegi lõpu otsese koloniaalvalitsemise praktikatele. Täpselt nii nagu valitsevad kultuurid on loonud oleviku võimupraktikaid toetanud kujutusi minevikust (vt Said 1993: 15 jj), on ka koloniseeritud kultuurid loonud minevikuvõimude, mis edendavad ideoloogilist vastupanu ja poliitilisi programme (vt Fanon 1961/1963). Kuigi need kujutised minevikust minevikuga manipuleerivad, on sageli lihtsustatud või essentsialiseeritud või koguni fetišeeritud struktuurid – nagu kolonisaatorite omad –, on need võimsad vahendid, mis ühendavad rõhutatud rahvad, tehes nad teadlikuks oma enesemääramise võimalikkusest.

Niisuguste kujutiste loomise esmane viis on tõlkimine, tegur, mis on tähelepanuväärne nende narratiivide tõlkimisel, mis on seotud tundestruktuuride loomise ja uuestiloomisega. Koloniaalses või neokoloniaalses kontekstis etendab tõlkimine seda rolli alati, kui võtab osa kultuuriliste konstruktsioonide kujundamisest, korrigeerides inimeste arvamusi oma minevikust või olevikust, ületades tühimikke, mida põhjustab keelevahetus või mitmekeelne riigikord. Seega ei ole siin küsimus lihtsalt narratiivide, vaid iga olulise kultuuridokumendi, sealhulgas seaduste, kroonikate või teiste ajalooliste materjalide tõlkimises.

---

¹ Tõlgitud autori loal ajakirjast *The Translator*, Vol. 6, No. 1, lk 23–47.

Tõlked on paratamatult osalised; teksti tähendus sõltub paljudest teguritest ning lähteteksti informatsioon ja tähendus on seega alati laiemad, kui saab edastada tõlge. Vastuvõtvas keeles ja kultuuris, vastupidi, on kohustuslikke jooni, mis tõlke võimalusi piiravad, kuid samas ka laiendavad tõlke tähendusi suundadesse, mis ei tulene lähtetekstist (vt Tymoczko 1999: 1. ptk ja viidatud allikad). Sellepärast peavad tõlkijad tegema valikuid, valima tekstist aspekte või osi, mida üle kanda ja rõhutada. Need valikud omakorda loovad lähtetekstist representatsioonid, mis on samuti osalised. Niisugune *o s a l i s u s* ei ole ainult defekt, vajakajäämine või tõlkest puudumine – see on ka külg, mis teeb tõlkeaktist *o s a l i s e*: selles on kas varjatud või varjamatut angažeeritust ja pühendumist. Tõepoolest, *e e l i s t u s l i k k u s* ongi see, mis eristab ühe ja sama või sarnaste teoste tõlkeid, andes neile nende paindlikkuse ja mitmekülguse, mis lubab tõlgetel *o s a l e d a* võimu dialektikas, käimasolevas poliitilises diskursuses ja sotsiaalsete muutuste strateegias. Niisugused representatsioonid ja pühendumised on ilmsed, kui analüüsida tõlkijate valikuid sõna-, lehekülge- ja tekstaaval, ja sageli saab neid näidata ka tõlkeid ümbritsevates paratekstuaalsetes materjalides, sealhulgas eessõnades, joonealustes märkustes, arvustustes, kirjanduskriitikas ja nii edasi. Poliitika ja ideoloogiaga seotud sõnad ise² vihjavad siin, et tõlketegevus on nendega metonüümilises seoses ja angažeeritud, viidates, et tõlgete osaline loomus ongi see, mis neid ühtlasi politiseerib.

1. Lühiülevaade angažeerituse teemast viimase aja tõlkeuringutes

Viimastel aastatel on ülaltoodud kaalutlused toinud elevat huvi tõlkimise vastu, mida nähakse poliitilise angažeerituse võimaliku vahendina, angažeeritusena, mida ei piirata postkoloniaalsete kontekstidega, ja huvi tuleb suures osas seostada just Lawrence Venuti tööga (1992, 1995, 1998a, 1998b). Venuti töö omakorda vaatab tagasi Philip Lewise (1985), Jacques Derrida (1985) ja Walter Benjamini poole (1923), kui nimetada vaid kolm olulist kuju, kes seisavad Venuti väidete taga.³ Seda mõtteliini on tõlketeaduses arendanud ka teised: näiteks Susan Bassnett (1992, 1993), Sherry Simon (1994, 1996) ja kirjutajad kogumikus, mille panid kokku Anuradha Dingwaney ja Carol Maier (1995). Sarnaseid seisukohti on kuulda ka väljaspool tõlketeadust, teiste hulgas Tejaswini Niranjalt (1992), Eric Cheyfitzilt (1991), Vicente Rafaelilt (1993), Gayatri Spivakilt (1992), Homi Bhabhalt (1994) ja James Cliffordilt (1997).

2 *Pars pro toto* mõttekäik on originaalis üles ehitatud sõnadele *part* (osa), *participate* (osalema), *partiality* (osalisus; erapoolikus; eelistuslikkus), *partisan* (ka: erakondlik). Eesti osa tähendab samamoodi nii kuhugi kuuluvust kui selle kuuluvuse poolikust. Tlk.

3 Kõik nimetatud peavad sarnasusele rajatud tõlketeooriat eksitavaks ja näevad tõlkija ülesannet keelte erinevuse praktiseerimises. Tlk.

Tõlkimise rakendamine poliitiliste ja ideoloogiliste eesmärkide teenistusse ei pärine nimetatud kriitikutelt ja tõlketeoreetikutelt ega pärine ka käesolevast ajast. Neid impulsse näeb meie oma kaasaegsetest varemgi, tegelike tõlkijate, sealhulgas Brasiilia tõlkijate töös, kus kannibalismiteooriad on teeninud autonoomse kultuurilise arengu ja avarumise eesmärki (vt Vieira 1994).⁴ Selles valguses võib näha Québeci tõlkijaid, keda on nõnda sageli vaadeldud, iseäranis Kanada feministidest tõlkijaid, nagu Barbara Godard (1990) ja Suzanne de Lotbinière-Harwood (1991), või ka Québeci varasemaid näitekirjanikke, kelle tõlkeid ja tööd on hästi analüüsinud Annie Brisset (1990). Venuti on tõlkimise varasemat, ideoloogilisi päevakorrapunkte täitnud tõesti pikka ajalugu selgitanud ja analüüsinud peamiselt raamatus „Tõlkija nähtamatus“ („The Translator’s Invisibility“, 1995).

Selles kontekstis tuleb näha ka teisi tõlketüüpe peale ilukirjanduse tõlgete ja sellega seoses tuleb Venuti ülevaateid täiendada. Näiteks on ideoloogilise angažeerituse iseloom piiblitõlgetel, eriti keskajal ja vararenessansis, sest kesk- ja varauusaegses ühiskonnas vaidlustasid kirjaoskus, juurdepääs piiblitekstidele ja ilmalikud vagadusliikumised otseselt võimustruktuure. Nõnda on piibli tolleaegne tõlkimine paradoksaalsel kombel esmane näide seosest tõlkimise ja ängistavatele kultuurioludele vastupanu vahel, ja piibli varaste rahvakeelsete tõlgete ajal piibli tõlkimisest nii ka mitme sajandi vältel kirjasõnas teoretiseeriti. Just neil põhjustel – samavõrd kui õpetuslikel – kiusati paljusid piibli tõlkimist toetanud liikumisi esialgu taga ja piibli tõlkijaid põletati vahel koguni tuleriidal. Neis, viimase aastatuhande Lääne tõkelooost võetud näidetes, mida saaks iga põhjalikuma ülevaatega tõlkimise ajaloost kogu maailmas mitmekordistada, on tuvastatav tõlkimise seos katsetega muuta võimustruktuure.

2. Angažeerituse defineerimine

Enne kui jätkata, tahaksin selgitada, mida ma tõlkimise ja angažeeritusega silmas pean. Ma ei vaatle lihtsalt tõlke ja tõlkija eetost või ideoloogilist orientatsiooni – tõlkija poliitika tervitatavust või korrektsust või tõlke mingit kvaliteeti, mis soosib lugejate häid hoiakuid ja head poliitikat. Arusaadavalt ei ole tõlketeooria koht, kus kinnistada väärtusteooriat või vaielda ideoloogiate üle. Tegelikult võib väita, et enamik tõlkijaid võtab oma töö ette sellepärast, et usub oma produtseeritavast tekstist inimkonnale kasu tõusvat või loodab vastuvõtvale kultuurile positiivset mõju, mis on laias laastus ideoloogiline. See peab ühtviisi paika nii ilukirjanduse tõlkijate puhul, kes valivad, missuguseid tekste tõlkida, kui ka tehniliste kasutusjuhendite tõlkijate ja piibli tõlkijate puhul.

---

4 Eestikeelse sissejuhatusse kannibalismiteooriatesse leiab Jüri Talveti artiklist „Mõtteid tänapäeva tõlkefilosoofiast. Kas antropofaagia või sümbioos?“ (Keel ja Kirjandus, 2006, nr 5) ja Mele Pesti artiklist „Tupi või mitte tupi, selles on küsimus!“ (Vikerkaar, 2008, nr 10–11). Tlk.

Mind huvitab siin natukene vahetumgi asi kui see hoiak, mis oli kirjanikel, kes reklaamisid sõjajärgsel ajal *littérature engagée*'d⁵. Mind huvitab peamiselt tõlkimine kui omaette kõnetegu: tõlge, mis virgutab, inspireerib, annab tunnistust, mobiliseerib, õhutab mässu ja nii edasi. Niisugused tõlked toimivad maailmas ja neis on oma annus aktivismi. Teemaks, niisiis, on tõlkimine, milles on illokutiivset ja perlokutiivset mõõdet, mis osaleb tegelikult sotsiaalses liikumises, mis on võimeline maailmas saavutama tuvastatavaid sotsiaalseid ja poliitilisi muutusi. Arusaadavalt on niisuguste küsimuste esitamisel kesksedeks teemadeks tõlgete kontekst ja publik, ja ma olen nõus Douglas Robinsoniga (1997a: 112), kes väidab, et tõlke poliitilise efektiivsuse oluline näitaja on võime jõuda massipublikuni.

Osaliselt olen valinud endale niisuguse teema sellepärast, et lihtsalt hoiakunihet taotleva kirjanduse efektiivsust on palju raskem hinnata. Hoiakunihete vastavusse viimine sotsiaalses muutustega on üldteadaolevalt problemaatiline, need on ka silmapaistvalt kõikuvad, võivad pöörata vastupidiseks ja anda ootamatuid tulemusi. Pärast sajandit täis repressioone, rõhumist ja kultuurieliidi lausa hävitamist on väikese avangardi hoiakumuutuste teisendavast väärtusest rääkimine eriti küsitav ettevõtmine. Haritlaste hukkamine natside surmalaagrites, Hiina kultuuri revolutsioon, vasakpoolsete neutraliseerimine Ameerika Ühendriikides McCarthy valitsemise ajal ja haritud klasside massiline hävitamine kolonialismist tõusvates Aafrika riikides on meile õpetanud, et niisugused lootused on sageli õnnetult suunatud valele adreksaadile: vasakpoolsete vastaseid pogromme ja puhastusi oli möödunud sajandil peaaegu igal mandril, ja need tegid maataasa hoiakunihetega seostatud edasimineku.⁶

Selles artiklis on angažeeritust tegelikult käsitletud vastavalt sõnade *engagement* ja *engaged* definitsioonidele „American Heritage Dictionary's“: see on 'hõivatud olek', 'lepingu või töötuse all olemine', 'kihlatud' ja, meie siinsete eesmärkide juurde jäädes, 'kokkupõrke või võitlusega seotud'.⁷ Võib väita, et kirjanduse (ja laiendatult: tõlke) seotusest ideoloogilise kokkupõrke või võitlusega piisab täiesti, ainult et angažeerituse niisugune käsitus piirab selle mõju peaaegu möödapääsmatult kultuurieliidiga, millest tulenevaid raskusi on juba mainitud.

Nagu peaks juba olema ilmne, ei tegele ma artiklis ainult objektiivsel tasandil angažeeritust ilmutavate tõlgetega, vaid ka metatasandil toimivate arutlustega tõlgete angažeeritusest. Tõlketeaduses on kahe nimetatud tasandi lahutamine eriti raske: tõlkijad teoretiseerivad oma

5 Jean-Paul Sartre'i jt, ennekõike väljaspool Nõukogude blokki tegutsenud vasakpoolsete kirjanike hoiak, mis kutsus üles kirjutama selleks, et ümbritsevat ühiskonda muuta. Vt Sartre'i esseed „Mis on kirjutamine?“ (Looming, 2000, nr 1). Tlk.

6 Kultuuripraktikate „allapoole imbumise teooria“ kriitikast pikemalt vt Pym 1996: 166–67.

7 Kristiina Ross on Sartre'i ülalviidatud kirjatööd tõlkides kasutanud prantsuse *engager*, *engagement* jms vastena eesti *kohusta(ma)*-tüve (*end kohustusega sidunud kirjanik*, *kohustatus*); seda on laensõnade kõrval kasutatud ka siinses tõlkes. Tlk.

töö, teoretiseerides valmivad tõlkestrateegiad ja koguni tõlked ise. Seega tuleb tõlkimise ja angažeerituse üle arutlemisel paratamatult vaadata mõlemaid.

3. liri juhtumiuring: postkoloniaalsete tõlketeoriate proovikivi ja angažeerituse küsimus tõlkimisel

Arusaadavalt on meile huvi pakkuvate küsimuste juures peamine postkoloniaalne lähenemine tõlkimisele. Järgnedes deskriptiivsele tõlketeadusele, mida arendasid Itamar Even-Zohar (1978, 1990), Gideon Toury (1980, 1982, 1991, 1995), André Lefevere (1982a, 1982b, 1992) ja teised, tõstatab postkoloniaalne tõlketeadus tõlkimise, võimu, ideoloogia ja poliitika omavaheliste suhete küsimuse. Andeka kokkuvõtte tõlkimise postkoloniaalsetest käsitlustest teeb Robinson (1997a), kes püüab anda postkoloniaalse tõlketeaduse laiast valdkonnast ülevaate ja sobitada sellega Niranjana, Cheyfitzi ja Rafaeli tööd, sidudes liikumise Venuti, aga ka teiste tööga. Robinson (1997a: 6) täheldab postkoloniaalses tõlketeaduses tema enda sõnul „narratiivset või utoopilist müüti“, mõttejoont, mis saab teiste hulgas alguse Frantz Fanonist (1961/1963: 178–179): koloniseeritud kultuure nähakse liikuvat koloniaalväärtusi üle võtvast koloniseeritu etapist teise, kus iseseisev identiteet, pingestatuna vastandumisest koloniseerijate väärtustele, hakkab kuju võtma, ja sealt edasi kolmandasse, dekoloniseerimise etappi, kus saavad areneda juba tõeliselt sõltumatud vaatenurgad.

Hoolimata eelvusest, mida postkoloniaalne lähenemine tõlketeadlaste hulgas on tekitanud, märgib Robinson (samas, eriti 109–110, vrdl 88–93, 104–113) Niranjana analüüsimise kontekstis, et tõlketoorias või -praktikas on postkoloniaalse lähenemisega saavutatud üsna vähe. Pealegi väidab ta (samas, 78), et postkoloniaalne tõlketooria tõstatabki „nii hiiglaslikke [---], nii tohutuid ja keerulisi [küsimusi], mis on igast küljest läbi imbutunud kultuuride ja tsivilisatsioonide sotsiaalsest ja poliitilisest ajaloost, hõlmates suuri lõike ajas ja ruumis“, et tõlketeaduses on postkoloniaalse lähenemise korral raske minna jämedatest üldistustest kaugemale.

Oma raamatus „Tõlkimine postkoloniaalses kontekstis“ („Translation in a Postcolonial Context“, 1999) esitasin ma arvamuse, et lokalism – konkreetsete tõlkelikumiste uurimine, mis paiknevad konkreetsete rahvaste kontekstis oma konkreetsete poliitiliste kontekstide ja konkreetsete ajalugudega – pakub võimaluse liikuda üldistustest edasi ja jõuda piisava konkreetuseni, nii et tõlkimise uurimisest postkoloniaalses kontekstis on kasu nii tõlketeadusele kui ka postkoloniaalsetele uuringutele. Edasi asusin ma raamatus analüüsima koloniseeritud rahvaga seotud poliitilise tõlkimise üht kõige huvitavamat juhtumit, nimelt vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimist tärkava iiri kultuurilise rahvusluse kontekstis, liri riigi moodustamise ajal, kuni hilisema 20. sajandini välja. Olen keskendunud keskaegsete iiri kangelaslugude tõlkimisele, lugudele, mis rakendati rahva tundestruktuuride konstrueerimise ja kursimuutuse teenistusse ja mis asendasid koloniseeritu teadvuse lirimaal vastupanu ja seejärel dekoloniseerimisega. Vanaiiri tekstide, sealhulgas vanade iiri seaduste, kroonikate ja teiste kultuuri-

dokumentide tõlkimine oli iiri kultuurilise rahvusluse tärkamisel keskse tähtsusega – hädavajalik, et iirlased saanuksid pretendeerida näiteks oma ajaloo ja kultuurile ja luua identiteet, mis vabastaks nad inglaste iirlase-määratlustest, mis on praeguselt distantsilt niisama laimavad kui kõige pahatahtlikumad koloniaalsed projektsioonid (vt Tymoczko 1999: 2. ptk). Tõlgitud iiri kirjandus *per se* oli iiri kirjandusliku uuestisünni nurgakivi, kirjanduselu aga oli aastatel 1890–1916 olulises osas iiri kultuurilise rahvusluse taimelava. Iiri kultuuriline rahvuslus omakorda hõlbustas iirlaste poliitilist organiseerumist ja viis viimaks iirlaste relvasutatud ülestõusuni Suurbritannia vastu, mis oli otsustav tegur Iiri riigi tekkimisel ja koloniaalvõimu lõppemisel suuremal osal Iirimaa.

Iirimaa on väike maa, aga tema võitlus iseseisvuse eest levis šokeerivalt kogu Briti impeeriumis ja kõigutas *imperium*'i alustalasid, andes paradigmaatilisi tekste ja tegevusi, mis inspireerisid ülejäänud koloniseeritud maailma. 1914. aastal oli Lenin ennustanud, et Iirimaa Briti impeeriumile antud hoop on „sada korda olulisem kui niisama tugev hoop Aasias või Aafrikas“ (tsit Kiberd 1995: 197), ja nõnda ka oli. Iirimaa liikumist iseseisvuse suunas jälgisid ja jäljendasid rahvuslikud liikumised Indias, Egiptuses ja mujal, teised koloniseeritud maad andsid märku oma solidaarsusest ja küsisid iirlastelt nõu. Suurbritannia võimud nägid, kuhu ajalugu käänab, juba 1919. aastal ja valitsuse protokollidest paistab välja hirm, et „kui Iiri juhtumile järele anda, õhutab see mässuleeke Indias ja mujal“; Inglismaa kaotab impeeriumi ja on kaotust väärt. Marxil oli olnud õigus, kui ta ennustas, et Iirimaa on imperiaalse Inglismaa kõige nõrgem lüli, et Iirimaa kaotamisega on Briti impeerium omadega läbi.⁸ Vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimise ajalugu on seega lugu tõlkepraktikast, mis sütitas Iirimaa, terve maa, olulise maa, olugi et väikese. Tõlkimine oli iiri kultuurilises uuestisünnis keskse tähtsusega, iiri rahvuslikust uuestisünnist kasvas välja poliitiline ja sõjaline võitlus, mis tõi kaasa Inglismaast vabanemise. Täheldades, et vanaiiri kirjanduse tõlgetesse peidetud vastupanu kolonialismile tähendas kohustuste võtmist kas Iirimaa või Suurbritannia ees, tuleb tunnistada, et minu töös uuritud tõlkeliikumine on märgatavalt kujundanud maailma, kus me täna kõik elame. See oli tõlkepraktika, mis muutis maailma, angažeerituse ja ühtlasi kirjutamise vorm.

Tõlkimise roll Iiri poliitilises elus on reljeefselt nähtav kangelase Cú Chulainni teisenemistes. Vanaiiri tekstides on Cú Chulainn, küll sureliku naise ja jumal Lugi poeg, täisid täis nooruk, keda on moonutatud ja karikeeritud kui hullunud taplejat, ühtviisi ohtlik nii sõbrale kui ka vaenlasele. Ta valvab oma maa (Ulsteri) piiri, aga läheb postilt kohtama üht naist – naise tagumikku taga ajama, nagu ta ise ütleb (vt Kinsella 1969: 133) – ja laseb nii vaenlastel Ulsteri vallutada; sündmustest jutustatakse loos pealkirjaga „Táin Bó Cúailnge“ (sõna-sõnalalt „Cúailnge lehmade äraajamine“). Lõpuks, pärast seda, kui Cú Chulainn nõuab võitlust, ehkki

⁸ Vt sel teemal Kiberd 1995: 255, 275–276.

strateegiliselt oluks arukam ettevaatlikkus ja lahingu vältimine, tapetakse ta kavaluse ja võluväe abil.

19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse patriootilised tõlkijad jätavad peaaegu kõik selle välja. Kadunud on täid, karikatuursed moondumised, naise tagumik, kohustuse hooletusse jätmine, praaliv surm. Aga alles jääb Cú Chulainni üleloomulik sünd, kangelane ise on väarikas ja üllas, võitleb ebavõrdset võitlust ja sureb stsenaariumi järgi, mis tuletas rahvuslaste tõlgenduses meelde Kristuse ristilöömist. Et Ulsteri tsükkel paigutati oma ingliskeelses tõlkes ja muganduses Cú Chulainni heroilise biograafia raami, sai lugudest kokku panna tervikliku mudeli, mis toimis vastukaaluna depersonalisatsioonile, mille all koloniseeritud rahvad kannatavad,⁹ toetades seevastu enesekindlust ja rõhumisele vastupanu heroilisi mudeleid. Cú Chulainn – ennekõike, nagu teda kujutati „Táin Bó Cúailnge“ tõlgetes – hakkas kehastama iiri võitleva heroismi ideaali, millest sai nõnda abstraktse asemel personaliseeritud mõiste. Paradigma võimaldas rahvuslikku samastumist äärmiselt sõjaka ja kompromissitu kangelasega, ülistades ühtaegu individualismi ja tegutsemist hõimu nimel. Tee, mida mööda need tõlked 1916. aasta Lihavõtteülestõusuni viisid, pole mitte pelgalt kujundlik, vaid otsene, sest Patrick Pearse'i, ülestõusu ühe juhi isiklik eeskuju oli Cú Chulainn.

Sajandivahetusel kasutati Cú Chulainni lugu näidendites (neid kirjutas teiste hulgas ka W. B. Yeats) ja karnevalidel, luules ja lastekirjanduses. Kunstnikud kujutasid teda ühtviisi nii kõrg- kui ka rahvakultuuri areenidel. St. Enda poistekooli fuajees, koolis, mida Patrick Pearse mõne aasta juhatas, oli pannoo relvi tõstva Cú Chulainniga ja kiri „Mina ei hooli, kui ma elaksin üheainsa päeva ja öö, kui ainult minu kuulsus ja teod pärast edasi elavad“, mis kujundas laste eetost. Pearse'i väljeõeldud eesmärgiks oli soov, et poisid võtaksid endale eeskujuks Cú Chulainni (vt Tymoczko 1999: 80). Kehastatuna Lihavõtteülestõusu mälestuseks valminud Oliver Sheppardi Cú Chulainni kujus, mis seisab Dublini peapostkontori ees, mängib Cú Chulainni heroiline representatsioon iiri kultuurielus rolli seniajani.

Heroilised representatsioonid demütologiseeris ja dekonstrueeris viiskümmend aastat pärast Iirimaa Suurbritanniast iseseisvumist Thomas Kinsella „Táin“ („The Tháin“), mitme vanaiiri kangelasloo 1969. aasta tõlge. Iiri ülla heroismi rahvuslikku traditsiooni vaidlustades kandis Kinsella üle ja isegi võimendas tekstide koomilist, maist ja seksuaalset külge ja Cú Chulainni antikangelaslikke ja groteskseid omadusi. Osaliselt tõlkiski ta selleks, et ümber lükata ja õonestada iiri rahvuslikku hardumust, mis oli paadunud repressiivseks kultuuriõhkonnaks ja regressiivseks poliitikaks. Demütologiseeritud ja moderniseeritud Cú Chulainni kujutise leidis üles ja tegi tuntuks Iiri rokkansambel Horslips oma plaadiga „The Táin“ (1973).

Pärast hädade algust Põhja-Iirimaa 1968. aastal värvati Cú Chulainni lugu veel kord ideoloogilistel eesmärkidel: see figureeris Põhja-Iirimaa seinamaalingutel, mida joonistasid

---

⁹ Depersonalisatsioonist koloniaaltingimustes kirjutab Fanon (1961/1963, 1952/1968); vt ka Mills (1997: 113 jj).

nii katoliiklaste kui ka protestantide poolehoidjad, kes olid seotud vägivalda- ja terroripoliitika kaga (vt Rolston 1995: 17, 21, 28). Viimasel ajal on Cú Chulainni kujutis videote hulgas, mis mängivad Põhja-lirimaa ühe olulisima arheoloogilise leiukoha, Emain Macha ekspositsioonis. Videod sisendavad patriootilist teadmist Ulsteri iiri-gaeli pärandist ja on dialoogis Põhja-lirimaa iiri identiteedi küsimuses erakondlikul positsioonil.

Niisuguses järgnevuses, mida siin on käsitletud konspektiivselt, näeb nii keeltevahelise kui ka intersemiootilise tõlkimise omavahelist põimumist, mis mitmel kompleksel moel kujundab liri poliitilise elu arengut. Keskendusin vanade käsikirjade sisuga manipuleerimisele ingliskeelsetes tõlgetes, aga sama teema pikemas käsitluses (Tymoczko 1999) vaatlen ma üksikasjalikult iiri kirjandusliku vormi, iiri žanrite, iiri nimede, iiri kultuurimõistete, maailma-vaate ja nii edasi tõkelisi representatsioone, näidates rohkem kui sajandit katvate paljude tõlgete kõikide tahkude ideoloogilisi implikatsioone. Vanaiiri kirjanduse inglise keelde tõlkimise ajalugu on paralleelne lirimaa dekoloniseerimisega ja esindab prototüüpset tõlkimist kui aktivistlikku ettevõtmist reaalsete geopoliitiliste tagajärgedega. liri juhtum kinnitab mitmes mõttes postkoloniaalsete uuringute utoopilist narratiivi: koloniseerijale dialektiliselt oponeerides liigutakse kolonisatsioonist dekolonisatsiooni ja kultuurilise autonoomia poole. Nendes tõlgetes pannakse mitmes mõttes – alates traditsiooniliste iiri müütide sisust kuni ka materiaalse kultuuri ja kirjandusliku vormini välja – järjest tugevamini maksma iiri rahvuslik kultuur.

See juhtumiuuring annab tegelikke näiteid tõlkimisest, mis on seotud poliitilise tegevuse, sotsiaalsete muutuste ja angažeeritusega, mis on sootuks erinev nendest mõjudest, millest Venuti ja teised on ainult teoretiseerinud või mida ette kirjutanud. See on silmatorkavalt vastandlik niisuguste kirjanduskujude tõlketeggevusele nagu Ezra Pound,¹⁰ kelle kirjatöö ei ole seotud reaalsete poliitiliste liikumiste või tagajärgedega. Pealegi tegid Poundi poliitilised vaated temast paraku fašismi pooldaja, olgu ta poetika kui radikaalne tahes, mis teeb tast mõnevõrra kahtlase näite, keda tõlkimisest ja angažeeritusest rääkides välja pakkuda. liri materjal on tegelik praksis, mida Niranjana peab hüpoteetiliselt võimalikuks, aga ise ära ei tunne.¹¹ liri tõlked nüansseerivad kujunevat postkoloniaalset tõlketooriat ja näitavad ühtlasi, miks Niranjanal on tegelikult nii vähe anda – sest postkoloniaalses kontekstis on tõlkimise

---

10 Ezra Poundi tõlked anglosaksi, provantsaali, itaalia, hiina, jaapani jt keeltest, mis kombineerivad vaba parafrasi ja transliteerimist, eksotiseerivad lähteteksti ja kasutavad tõlkimist luuleuenduse läbiviimiseks. Eessõnadega koos annavad need tõlkimisele Ameerika kultuuris omaette autonoomse väärtuse ja rolli. Tlk.

11 Tejaswini Niranjana, väites oma monograafias „Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context“ (1992, „Tõlkeid paigutamas: ajalugu, poststrukuralism ja koloniaalne kontekst“), et dekonstrueeriva mõtlemistehnika ühendamisel ajaloolise lähenemisega oleks garanteeritud tõlkimise „kui vastupanustrateegia potentsiaal“ (1992: 6), tõdeb samas India klassikaliste tekstide inglise keelde tõlkimise näitel, et tõlkimine on olnud koloniaalpoliitika põlistamise teenistuses ja „vältinud kommunikatiivsust“ (samal, 155). Tlk.

kultuuriline filter nii tohutult komplitseeritud, olemuslikult nii keeruline ja nii kontekstspetsiifiline, et ükski tõlkija ühelgi ajal ega ükski tõlkekäsitlus lihtsalt ei saa anda täiesti väljamõeldud tulemust. Iiri tõkeliikumise kohta võib öelda *traduction engagée*, s.t tal on ideoloogiline orientatsioon, aga ta on endale kohustusi võtnud ka selles mõttes, et on 'kokkupõrke või võitlusega seotud', sageli liigagi otsesel ja reljeefsel viisil, nagu on näha paljude relvastatud iiri sisside pealt, kes on läinud lahingusse, hüüdes appi Cú Chulainni.

4. Teoreetilistest nõudmistest tõlkimise ja angažeerituse sidumisel

Et mõista tõlkimise potentsiaali aktivismiks ja poliitiliseks angažeerituseks, on vaja vähemalt kolme asja. Esiteks on vaja teoreetilist käsitlust võimust. Võimu ja tõlkimist on diskursiivselt seostatud nüüdseks juba mitu aastakümnet, aga kuni viimase ajani on need arutlused käinud justkui sordiini all. Paljusid viimase aja teoreetikute seisukohti võimust ja tõlkimisest ennetas Even-Zohar oma 1978. ja 1990. aasta publikatsioonides, mis sõnastavad polüsüsteemse tõlkekäsitluse, aga Even-Zohari raami on raske kasutada, kui olla huvitatud võimust ja poliitilisest angažeeritusest, sest tema üsna sanitaarne sõnavara maskeerib mõlemaga seotud küsimusi. Tema küsimusetõstatusest on raske välja meelitada tsentri ja perifeeria, kultuurilise prestiiži jms geopoliitilisi järeldusi (vt Lambert 1995, Robinson 1997b: 31, 39). Kuigi Even-Zohar tunnistab kultuuride võimuerisusi, on tema käsitletud näited teise suurusastmega kui need võimuerisused, millega võitlevad koloniseeritud maad või mis esinevad tänapäeva geopoliitilises kontekstis. Pealegi on osa tema teoreetilisest keelest – näiteks *kõrge* ja *madala* [kirjanduse] vastandamine – tänaseks ebameeldiv, solvav ja vastuvõetamatu. Võib-olla neil põhjustel ei ole Niranjana kasutanud Lefevere'it ja teisi tõlkimise polüsüsteemse teoreetikuid.

Võimu ja tõlkimisega seotud lähenemiste fookus hakkas teravduma umbes kümmekond aastat tagasi, kui tõlketeaduses toimus *kultuuriline pööre* ja tõkeloolased hakkasid deskriptiivsetes uurimustes eelistama kultuurilise konteksti ja kultuurilise funktsiooni, ideoloogia ja eesmärgi küsimusi. Need tõusid esiplaanile ka tõlkimise poststrukturealistlikul teoretiseerimisel, kui näidati, kuidas tõlge on kultuurilise tootmise asupaik, kultuuriliste diskursuste produkt, aga ka diskursuste muutmise vahend – vahend, mida kasutada identiteedi kujundamise eesmärgil.¹²

Postkoloniaalsetes tõlketeooriates on aga tõlkimise ja võimu diskursus jõudnud kvalitaatiivselt uuele tasandile. Osalt on postkoloniaalne teooria kirjandusteadusele tervikuna imponeerinud sellega, et ühena vähestest nüüdisaegsetest elujõulistest teoreetilistest või kriitilistest lähenemistest tegeleb see varjatult ja konkreetsetelt rõhumise ja kultuurilise sunnitu-

¹² Neid küsimusi arutatakse pikemalt Tymoczko ja Gentzleri toimetamisel ilmuva kogumiku „Tõlkimine ja võim“ („Translation and Power“) sissejuhatuses. [Ilmus aastal 2002.]

sega, küsimustega, mis nõuavad praegu nii palju intellektuaalset tähelepanu. Kontekstis, kus kirjandusteaduses on valitsenud poststrukturealistlikud käsitlused, on seda tervitanud paljud, eeldades, et postkolonialism viib välja Prantsuse kriitika tekstualiseeritud maailmast, tagasi praktilise kogemuse juurde, eriti kui see praktiline kogemus kutsub veenvalt üles endale kohustusi võtma ja tegutsema nagu need rahvad üle kogu maailma, kes võitlevad ebasoodsate positsioonide, kolonialismi jäänukite ja neokoloniaalsete kontekstidega. Postkoloniaalsed lähenemised avavad Even-Zohari tsentri ja perifeeria mõiste nii konkreetses kui ka teoreetilises mõttes seotuna võimuga. Lisaks pakutakse võimustruktuuride vaidlustamiseks välja strateegiaid, mis on töötanud teistes kultuurivaldkondades peale tõlkimise; nendest strateegiatega ja võtetest on loota, et tõlkijad need omandavad ja üle võtavad. Vajadus niisuguse analüütilise raami järele on olnud eriti terav viimasel kümnel aastal seoses marksismi taandumisega pärast Nõukogude Liidu lagunemist. Olukordi, mida varem oleks seotud majanduslike kaalutlustega või selgitatud marksistliku teooriaga, ei osata akadeemilistes ringkondades praegu nii lihtsalt lahendada.

Neil põhjustel on paljud kirjutajad jäänud pidama postkoloniaalse teooria juurde, laiendades vahel selle paikapidavust üsna udusel moel. Postkoloniaalse teooria lahjendatud vorme on rakendatud mitmete rühmade peal, keda tegelikult ei ole koloniseeritud; niisugustel lähenemistel eeldatakse, et koloniseeritust võib vaadelda pigem mingi ontoloogilise seisundi kui konkreetsete ajalooliste, majanduslike ja kultuuriliste olude peegeldajana. Osalt on see, nagu ma ülal vihjasin, seotud asjaoluga, et postkoloniaalne teooria on praegu üks väheseid elujõulisi teoreetilisi lähenemisi, mis käsitleb otseselt 20. sajandit ilmestanud geopoliitilisi nihkeid ja võimuprobleeme. Lisaks on see üks väheseid võimuga seotud diskursusi, mis on esile tõusnud pärast seda, kui marksism ebasoosinguusse sattus ja akadeemilised ringkonnad sellest üldiselt loobusid; tõtt-öelda on postkoloniaalne teooria mitmed marksistlikud hoiakud üles turgutanud. Seetõttu on postkoloniaalset teooriat poolehoiduga kasutanud paljud erinevad rühmad, keda W. E. B. Du Bois võinuks ühiselt nimetada *vangistatud* inimesteks (1903/1989: 34), alustades feministidest ja lõpetades nendega, kes on allutatud neokoloniaalsetele majanduslikele manipulatsioonidele.

Minu kommentaaridest peaks olema selge, et ma ei käsitle postkoloniaalsust ontoloogilise kategooriana, vaid kompleksse asjaolude kogumina, mis on seotud Euroopa maadeavastamise perioodi, ekspansiooni ja imperialismi konkreetsete ajalooliste tingimustega. Usun, et tõlketeadusele – ja kirjandusteadusele üleüldse – oleks kõige parem, kui võimuküsimused hoida konkreetses ruumilis-ajaloolises kontekstis, pöörates erinevustele niisama palju tähelepanu kui sarnasustele. Tõtt-öelda on tähelepanust ajaloo ja konteksti spetsiifika vastu saamas kirjandusteaduses järjest kindlam norm, ja tõlketeadus teeks siit eeskuju võttes targasti. Seega on oluline teha vahet võitlusel võimu vastu, mis käib nende kohta, keda on otsesõnu koloniseeritud, ja nende võitlusel, kes on kannatanud rõhumise all teistel põhjustel, täpselt nii, nagu postkoloniaalsete uuringute raames on oluline eristada konkreetseid kolonia-

lismi ilminguid, mida on kogenud paljud koloniseeritud rahvad. Et seda aga teha, oleks vaja liigendatumalt teoretiseerida tõlkimist puudutavat võimu.

Tõlkimise ja poliitilise angažeerituse vahelise suhte mõistmise teine tingimus on piisav hulk juhtumiuuringuid, millest uurimisel, võrdlemisel ja vastandamisel lähtuda. Siin on välja-vaated helgemad, sest töö on hoolega käimas ja saavutanud paljudes olukordades suurepä-raseid tulemusi, andes aluse, kust tõlkimise ja angažeerituse kohta järeldusi teha. Nii näiteks on Venuti toimetatud kogumikus (1992) postkoloniaalses kontekstis olulised uurimused Egiptuse ja Põhja-Aafrika kohta, eriti Richard Jacquemondi ja Samia Mehrezi kaastöö. Rafael (1993) on kirjutanud tõlkimisest seoses Filipiinide koloniseerimisega ja Cheyfitz (1991) on käsitlenud tõlkimise rolli Ameerikate koloniseerimisel. Indiaga seotud tõlkimist ja koloniseerimist puudutavate uurimuste hulgas on muidugi Niranjana (1992) ja Spivaki (1992), aga ka Sengupta (1990, 1995) ja Mukherjee (1994) tööd. Simmsi üks varasem uurimus (1983) puudutab Vaikse ookeani kultuuride näiteid. Minu enda uurimused koos Lloyd'i (1982, 1987) ja Cronini (1996) omadega heidavad valgust tõlkimise ja poliitilise angažeerituse ilmingutele liirimaal. Viimasena on Robinson (1997a: 3. ptk) vaadelnud impeeriumi ja tõlkimise ajaloolisi seoseid. Uurimistulemusi on avaldatud kogumikes, sealhulgas hiljuti Bassnetti ja Trivedi (1998) toimetatud kogumikus, ja peaaegu igal aastal tuleb mõni selline juurde.

Lisaks on juhtumiuuringuid, mis käsitlevad poliitilist ja ideoloogilist angažeeritust laias mõttes: võimu selle erinevates ajaloolistes ilmingutes ja rõhumise või domineerimise olemust üldiselt. Hoolimata sordiini all hoitud terminoloogiast jäävad sellesse kategooriasse paljud polüsüsteemsed uurimused (Hermans 1985; Lefevere, Jackson 1982). Sama peab paika ka valdava osa Venuti töö kohta tema raamatutes „Tõlkija nähtamatus“ ja „Skandaalne tõlge“ („The Scandals of Translation“) ning Venuti toimetatud „The Translator“ (1998b) erinumbri puhul, mis kandis pealkirja „Tõlkimine ja vähemus“ („Translation and Minority“). Selles valguses saab lugeda paljusid Brasiilia tõlkeloolisi uurimusi (vt Vieira 1994). Samasugune muljet avaldav lektüür on kogunenud Québeci kohta, kus teiste hulgas on oma panuse andnud de Lotbinière-Harwood (1991), Simon (1994) ja Brisset (1990). Ka tuleb järjest juurde uurimusi keele, kirjanduse ja tõlkimise rollist Ameerika Ühendriikide hispaaniakeelse elanikkonna hulgas. Tõlkimise ja võimu laia teemaderingi käsitletakse otseselt ka pealkirja all „Tõlkimine ja võim“ ilmuvas köites, mida ma praegu Edwin Gentzleriga toimetan, ja ettekan-netes, mis esitati 1997. aastal Warwicki ülikoolis samanimelisel konverentsil. Kogu selle töö tulemusena on olemas juba suur hulk juhtumiuuringuid, mida kasutada tõlkimise ja poliitilise angažeeritusega seotud tõendusmaterjalina nii teoreetilistes uuringutes kui ka empiirilistes järelduses.

Kolmandana on tõlkimise ja poliitilise angažeerituse sidumiseks vaja teoreetilisi mõisteid ja praktilisi meetodeid, mida kasutada kirjeldamiseks, mis annab angažeeritud tõlkimise konkreetsetele näidetele nende efektiivsuse, ja analüüsimaks tõlkevõtteid, mis on endaga kaasa toonud poliitilise angažeerituse. Praeguseks on niisugust eesmärki teeniva analüüsi peamisi

tööriistu mõisted, mida on välja pakkunud Venuti. Ta räägib paljudes töödes *väärkasutatavast truudusest, võõrapärastavast* ja sellele vastanduvast *kodustavast* tõlkimisest, *ladusast* ja sellele vastandlikust *resistentsest* tõlkest (või *ladususest ja resistentisusest*) ning viimasel ajal *minoritiseerivast* tõlkimisest. Neid mõisteid ja nende otstarbekust tasub üksikasjalikumalt uurida.

5. Venuti panus tõlkimise ja angažeerituse diskursusesse

Kuigi Venuti on välja töötanud muljet avaldavalt palju termineid, mis on angažeerituse, võimu ja poliitikaga seotud tõlgete teatud aspektide analüüsimisel näiliselt kasulikud, pole ta neist ühtki hoolikamalt defineerinud. Osalt on põhjus selles, et arendatavad mõisted ja kasutatud terminid ei ole rangelt võttes Venuti enda välja mõeldud. Näiteks ulatub *väärkasutava truuduse* sugupuu Philip Lewise *traduction abusive*'i mõisteni (Lewis 1985). Vahtetegemine *võõrapärastaval* ja *kodustaval* tõlkel toetub kodustamise varasematele käsitlustele väljaspool tõlketeadust, mis on kirjandusteaduses laialt kasutusel. Ja *resistents*, milles juurdub Venuti *resistentne* tõlge või *resistentsus*, on väga paljude poliitiliste ja ideoloogiliste assotsiatsioonidega sõna, seostudes näiteks *la Résistance*'i, Teise maailmasõja aegse natsismivastase liikumisega Prantsusmaal. Lõpuks, Venuti kõige viimane mõiste, *minoritiseeriv* tõlkimine, läheb tagasi Gilles Deleuze'i ja Félix Guattari väikse kirjanduse [*littérature mineure*] mõiste juurde,¹³ tõlgete järgist kirjutades toetub ta aga Jean-Jacques Lecercle'i tööle (Venuti 1995: 187, 1998a).

On kõnekas, et Venuti kasutab paljusid termineid, selmet rakendada ühtlustatud terminoloogiat: see lubab tal alust nihutada ja oma põhjenduste lähtekohti muuta, nagu talle meeldib, sidumata end üheainsa eraldi termini, eraldi mõiste või eraldi vahtetegemise üksikasjade, probleemide ja järeldustega. Pealegi on muutlikku terminoloogiat osalt selleks kasutatudki, et hoiduda oma terminite üksikasjalikuma või spetsiifilise tähenduse defineerimisest, ja see lubab vajaduse korral vältida terminite kaitsmist või õigustamist. Nii ei pea Venuti aru andma oma terminoloogiaga seotud loogilistest probleemidest ja loogilistest tagajärgedest. Arvan, et kõige viimases töös „Skandaalne tõlge“ ei ole Venuti oma endistest terminitest olulises osas loobunud juhuslikult, tunnistades vaikides varasema terminoloogia nõrkust ja oma võimetust seda kaitsta või teoreetiliselt otstarbekalt isegi rakendada.

Järgmine probleem, millele Venuti töös osutada, on tema väga vaba, vahel lausa lodev põhjendamisstiil (vt Pym 1996). Ta pigem kinnitab asju, ilma et põhjendaks või tooks tõendeid. Näiteks väidab ta, et Ameerika Ühendriikides domineerib praegu tõlgete standardina ladusus, toomata väite kinnituseks erilisi näiteid mujalt kui iseenda kogemusest, mis toetub ennekõike 19/20. sajandi ilukirjandusteoste tõlkimisele Euroopa keelte vahel. Seevastu

13 Vt Gilles Deleuze, Félix Guattari „Kafka. Väikese kirjanduse poole“. Tlk H. Krull. Tallinn: Vagabund, 1998.

tõlkevaldkondades, mida mina kõige paremini tunnen – nimelt tõlkimine keeltest, mis ei ole globaliseerunud, ja tõlkimine varasemate aegade keeltest –, ei ole ladusus päris kindlasti normiks. Tegelikult on neil aladel kirjanduslike või isegi lugejasõbralike tõlgete pakkumine täiesti vastunäidustatud, sest vähemuskeeli või läänestumata kultuuride keeli puudutava keelise ülekande puhul on üldiselt jäänud valitsema filoloogilised standardid. Ma ei taha siinkohal vaielda vastu Venuti ühele olulisimale seisukohale – et domineeriv ingliskeelne kultuur kaldub teiste kultuuride kultuurilist toodangut koloniseerima. Filoloogilised tõlked koloniseerivad tekste tegelikult sellega, et võtavad näiteks kirjandusliku teksti ja teevad sellest mittekirjandusliku, seda kõike täpsuse nimel, nagu ma mujal üksikasjaliselt olen põhjendanud (Tymoczko 1999: 9. ptk). Tähelepanu tuleks aga pöörata sellele, et k u l t u u r i l i s e d o m i n e e r i m i s e tagajärjeks on tõlked, mille tekstuaalne ja kultuuriline representatsioon on deformeeritud, ja see teenib domineeriva vastuvõtva kultuuri huve. Niisugust deformatsiooni ei pruugi ilmingimata seostada üheainsa tõlkemeetodiga nagu ladusus. Pigem võib kultuurilise koloniseerimise tööriist olla mis tahes tõlkeprotseduur, isegi võõrapärastav tõlge.¹⁴

Olen seisukohal, et Venuti muutlik terminoloogia koos sundimatu põhjendamisstiiliga teeb tema mõistete kasutamise ja väidete laiendamise raskeks. Silmatorkavalt teine on lugu näiteks Eugene Nida (1964), Even-Zohari (1978, 1990) või Toury (1980, 1995) mõistete ja väidetega: nende tõlketeooriatel on mitmes mõttes tõsiseid puudusi, aga mõisted on ometi peaaegu vahetult kasulikud igale uuele lugejale, kes võib neid laiendada.

Venuti töö probleemsus on ilmne näiteks tema *resistentsi* mõistes (1995), mis ei moodusta tema kasutuses koherentset kategooriat, mis lubaks tehtud järeldusi tiražeerida või äratundmisi laiendada. Vahel on resistentne tõlge Venutil tõlge, kus on kasutatud, nagu ta ütleb, „diskursiivseid strateegiaid“, mis olenevad ennekõike tõlkimisest niisugusesse sihtkeele vormi, mis erineb radikaalselt standardist, tõlkimisest vormi, mida on deformeeritud, et see peegeldaks lähtekeelt. Niisugust tõlget nimetab Venuti „võõrapärastavaks“ (1995: 3., 5. ptk). Teisal näitab aga Venuti, et resistentset tõlkimist võib leida isegi tekstides, mille diskursiivsed strateegiad on „ladusad“ – s.o sihtkeele normidega kohandunud, mitte võõrapärastavad –, sest resistentlus võib seisneda teksti enda valikus (1995: 4. ptk). Ta kirjutab (1995: 186, vt ka 148), et „võõrkeelse teksti valimisel tõlkimiseks võib olla sihtkeele kultuurile niisama võõrapärastav mõju kui diskursiivse strateegia leiutamisel“.

Võib-olla on üks põhjus, miks Venuti terminoloogiat muudab, liikudes *võõrapärastamise* ja *resistentsuse* ning viimasel ajal *minoritiseeriva* tõlkimise vahel, selles, et muutub ka tema peamine alusväide, ilma et ta seda otsesõnu tunnistaks ja ilma et ta tunnistaks probleeme,

---

¹⁴ Jacquemond (1992) näitab, kuidas eksotiseerimine võib toetada kultuurilist rõhumist; vt ka näiteid Bennett 1999.

mida niisugused muutused tema põhjenduste loogikas põhjustavad. Venuti näeb tõsist vaeva, et hoida selget vahet polaarsete vastandite vahel, millega ta töötab, ja et see on raske, ei ole iseenesest üllatav. Paljud tõlketeoreetikud, mina kaasa arvatud, on väitnud, et niisugused binaarsused tõlketeaduses hästi ei tööta ja kõige paremadki vastandused kipuvad kokku kukkuma (vt Bassnett 1992, Tymoczko 1985, 1999: 1. ptk ja viidatud allikaid). Ei ole üllatav, et vastuväiteid võib tuua ka Venuti välja pakutud binaarsustele – olgu siis tegu ladususe/resistentse või võõrapärastamise/kodustamisega.

Iseenesest ei ole probleem ju selles, et Venuti ei anna oma mõistele rangeid definitsioone, nimelt tarvilikke ja piisavaid tunnuseid, mis teevad tõlke kas resistentseks või võõrapärastavaks. Kõiki mõisteid ja kategooriaid ei saagi defineerida kriteeriumidega, millele hulga kõik liikmed ühegi erandita vastavad. Nii näiteks ei saa defineerida tüüpilisi klastermõisteid – mis on väga tavalised ja mille hulka kuulub *mängu* mõiste, mida uuris Ludwig Wittgenstein (1953), kes on niisugustest kategooriatest kõige sügavamalt mõelnud.¹⁵ Probleemne on aga Venuti töös see, et on raske aru saada, kuidas ühendavad resistentsete tõlgete kategooriat isegi sedalaadi seosed, mis hoiavad koos klasterkategooriaid – seosed, mida Wittgenstein nimetas „perekondlikeks sarnasusteks“ (1953: § 65–67). Wittgenstein pidas „perekondlike sarnasuste“ all silmas osaliselt kattuvate tunnuste rida, mis seob rühma üheks, mitte üksikut alahulka, mis iseloomustab kõiki liikmeid. Venutil aga võib resistentse tõlke tunnuseks olla kas teksti valik (diskursiivse strateegia asemel) või diskursiivne strateegia (tekstivaliku asemel) – seega perekondliku sarnasuse klatri põhjendamise asemel üritaks ta justkui defineerida kategooriat, mida iseloomustab osalise kattuvuse asemel erinevate omaduste lahutamine.

Võib vastu väita, et Venuti defineerib pigem funktsionaalset kategooriat, mille moodustab selle eesmärk või funktsioon, kui mingeid näilisi pindmisi tunnuseid. Selle mõttekäigu puuduseks aga on, et Venuti tõlkekäsitluses nopitud funktsioonid ei ole samamoodi koherentsed. Tegelikult on minoritiseerivate ja resistentsete ja võõrapärastavate tõlgete funktsioonid üsna muutuvad – kui korraks eeldada, et me oskaksime neile terminitele vastavad tõlked välja noppida. Me peaksime näiteks küsima, kas Venuti proovib defineerida kategooriat, mis seostub funktsionaalse vastupanuga igasugusele kultuurilisele rõhumisele. Kui nii, siis kuidas teha vahet olukordadel, kus vastupanu sisemisele kultuurilisele rõhumisele tuleks eelistada vastupanule välisele kultuurilisele rõhumisele? Kas näiteks Ameerika Ühendriikide tõlkijad peaksid rakendama end välistele rahakatele mõjudele, ütleme Jaapani või Saksamaa investimishuvidele vastava vastupanu teenistusse? Kas postkoloniaalsete maade kirjanikud peaksid tõlkestrateegiat valides avaldama vastupanu oma valitsuse ja kultuuri sisemistele

---

15 Niisuguste mõistete hulka kuulub ka *tõlke* mõiste (vt Elin Sütiste väitekirja „Tõlke mõiste dünaamikast tõlketeaduses ja eesti tõlkeloos“, Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2009, lk 15–16). Tlk.

probleemidele või peaksid nad keskenduma võitlusele neokolonialismi vastu? Kui keel on kaasosaline võimus ja hegemoonias ja kui tahta näha vastupanu niisugustele lingvistilistele struktuuridele igas olukorras, kas siis tuleks tõlgetes väärtustada kõiki *ostranie* ehk võõrituse¹⁶ vorme? Kui nii, siis kuidas teha vahet resistentsetel ja loetamatutel tõlgetel? Kus lõpeb keeles ideoloogiline türannia ja algab grammatika? Nagu küsib implitsiitselt Clifford (1997: 10, 6. ptk): kas igasugune õõnestamine on hea? Venuti mõistete definitsioonides või nende põhjendamises ei ole midagi, mis aitaks neile küsimustele vastata.

Niisugused küsimused annavad aimu, et lõppkokkuvõttes ei sõltu Venuti *resistentsuse* mõiste eristamine niivõrd tuvastatavatest kriteeriumidest või tõlkimise konkreetsetest funktsioonidest, kuivõrd Venuti ja teiste, tema lähenemist kasutavate uurijate mõnevõrra suvalisest isiklikust hinnangust, õelgem – maitsest. Tõepoolest, kui Venuti resistentsuse mõiste ei ole ei formaalne ega funktsionaalne kategooria, tuleb küsida, kas tegemist üldse on kategooriaga – kategooriaga, mida uurijad võiksid õppida eristama ja järjekindlalt rakendama. On selge, et kui *resistentsuse* ja *resistentse* – või *võõrapärastava* või *minoritiseeriva tõlke* mõistet tõlkeuuringutes tööriistana laialt kasutada, peaksid need olema identifitseeritavad ja rakendatavad ja erinevad uurijad peaksid vähemalt suutma nende olemasolu tuvastada ja selles kokku leppida. Need ei saa lõppkokkuvõttes sõltuda isiklikust maitsest. Kui mul on siin probleemi nähes õigus, seisame me Venuti mõistete kasutamisel silmitsi tõeliste raskustega, sest teaduses on analüütilise tööriista või mõiste otstarbekuse *sine qua non* selle kopeeritavus ja ülekantavus, mis mõlemad tunduvad Venuti mõttekäikude laiendamise puhul küsitavana.

Ülaltoodud vastuväiteid Venuti terminoloogiale kokku võttes võib öelda, et ta ei tee selgeks, mida täpselt mõista näiteks *resistentse tõlke* all või missuguseid kvaliteete pidada *resistentseteks*. Oletagem aga hetkeks, et oskaksime öelda, milles seisneb resistentsus, siis on Venuti pakutud mõistete ja terminitega veel üks probleem. Venuti ei tee teda huvitavate konkreetsete kvaliteetide või funktsioonide puhul selgeks, kui paljust piisab, et mingit tõlget üldiselt kas resistentseks või võõrapärastavaks pidada. Tähendab: kui palju resistentsust peab ühes tõlkes olema, et see resistentseks lugeda? Kui mitu väärkasutava truuduse või võõrapärastava ja minoritiseeriva keelekasutuse juhtumit on vaja, et tõlge tervikuna lugeda võõrapärastavaks, jne? Taas, Venuti ei anna meile niisuguse otsuse langetamiseks ei juhtnõore ega kriteeriume, jättes lati seadmise iga uurija enda hooleks. See võib mõjuda sääsekurnamisena, aga mulle tundub, et probleem on siin kahtlaselt sarnane ammuse küsimusega, kas miski ikka on tegelikult radikaalne. Kui radikaalne on *radikaalne*? Kes otsustab, kes hindab ja mille alusel? Ja kui standardeid võib määrata igaüks, kas saab see siis olla tugeva teooria ja uurimistöö alus?

---

¹⁶ Viktor Šklovski mõiste kohta vt Jaan Unduski artiklit „Retooriline sund eesti nõukogude ajalookirjutuses“ (A. Krikmann, S. Olesk (koost), „Võim ja kultuur“. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, 2003, lk 67–68). Tlk.

Niisama problemaatiline on sealjuures sellega seotud küsimus, kuidas rakendada neid mõisteid varasemate aegade tõlgetele ja kuidas hinnata niisuguseid minevikutõlkeid. Kuidas mõjutab resistentsuse kvaliteeti näiteks aja möödumine? Resistentne kord, resistentne alati? Või on resistentsus seotud tõlke konkreetse ajaloolise ja kultuurilise hetkega? Ja kui viimane peab paika, siis millised kultuurikonteksti filtreerimise kriteeriumid määravad resistentsuse? Kas me saame heita mineviku tõlgetele ette, et need ei ole piisavalt resistentsed? Enamik inimesi on muidugi nõus, et sellisel juhul peab resistentsuse määramine olema kultuurispetsiifiline. Aga kui nii, siis tuleb küsida, milline teoreetiline eelis on Venutil selliste süsteemiteoreetikute nagu Even-Zohari, Toury või Lefevere'i ees angažeerimiseks tõhusate tõlgete ja tõlkemeetodite identifitseerimisel.

Venuti näib pakkuvat kriteeriume, mida kasutada tõlgete hindamiseks ja liigitamiseks ning oluliste sotsiaalsete muutusteni viivate tõlketüüpide identifitseerimiseks, aga kui tema tööd lähemalt vaadata ja proovida kindlaks teha, kuidas tema mõtet arendada, kaovad kriteeriumid relativistlikku ebakindlusesse. Ta väidab, et pakub tõlgete analüüsimiseks kontseptuaalse tööriista, mingi absoluutse või universaalse hindamiskriteeriumi, teatud on / ei ole kvaliteedi, mitte libiseva skaala, aga kus ja kuidas tõmmata tema mõistete rakendamisel piire, seda pole ta akadeemilisele üldsusele kusagil öelnud. Pangem tähele, et see vastuväide ei kehti paljude teiste kriteeriumide puhul, mida kasutatakse tõlgete hindamiseks, liigitamiseks ja nende vahel vahetegemiseks, ega isegi binaarsete eristuste puhul, mida ma lõppkokkuvõttes pean küsitavaks. Kriteeriumid, millega määrata, kas tõlge on formaalselt ekvivalentne või dünaamiliselt ekvivalentne, adekvaatne või aktsepteeritav, on kõikides kultuurides üsna selged ja üsna stabiilsed, et hinnata nii tänapäevaseid kui ka omaaegseid tõlkeid ja umbkaudu teada, kuidas tõlkeid nende kriteeriumide alusel lahterdada (jätame hetkeks kõrvale küsimuse, kas need lahtrid on nii kasulikud, nagu sooviksid need, kes nad välja käisid). Venuti terminoloogiaga on probleemid teravamad.

Hakka või kahtlustama, et Venuti tõepoolest käibki välja absoluutskaala, mis on aga absoluutne ainult tänu oma ainukordsusele, personaalsusele ja isegi solipsistlikkusele Venuti enda kui ainsa lõpliku otsustaja ja olukorra hindaja jaoks (või ükskõik kelle teise jaoks, kes terminit peaks kasutama). Venuti kirjatööd annavad kaude mõista, et kõik õige hoiakuga mõtlejad saavad aru ja nõustuvad, aga sellega on tegelikult kaude toetunud ainult vähestele isiklikele ja poliitilistele hindamiskriteeriumidele, mitte hindamiskriteeriumidele, mis on seotud tõlkimise protsesside või produktide endaga. Oma poliitilisi eesmärke tunnustab Venuti oma kirjatöös avalikult ja ma ei kritiseeri teda ei tema poliitiliste seisukohtade kui niisuguste pärast, millest enamikku ma toetan ja tegelikult jagan, ega poliitiliste eesmärkide pärast. Küsimus on muus: kui ehitada tõlketooria ja -praktika üles nii, et see on poliitilise angažeeritusega seotud, on meil vaja selleks kontseptuaalseid ja analüütilisi tööriistu, ja ma tunnen siinkohal vajadust hinnata ja kritiseerida neid, mida Venuti on pakkunud. Tema mõisted on vasakpoolse retoorika üks versioon, poliitilise korrektsuse standardite rakendus, mis

pöördub lõppkokkuvõttes üksikisikute või kindla osapoole poole, et läbi rääkida poliitilises apropratsioonis. Tõlkimise kui kultuurinähtuse konkreetse teema või sisu puhul ei ole need kuigi spetsiifilised ega asjassepuutuvad.

Paraku tahan ma öelda, et Venuti kasutab deskriptiivse tõlketeaduse meetodeid, aga lõppkokkuvõttes on tema lähenemine normatiivne ja sealjuures äärmiselt range ja autokraatlik lähenemine normidele, toetudes pigem iseenda poliitilistele vaadetele kui tõlkimise meetoditele ja kontekstidele. Oma kõige viimases töös on Venuti selle tunnistamisele tegelikult üsna lähedal.¹⁷ Kui see aga tõele vastab, viivad Venuti meetodid ja mõisted meid tõlketeaduse arengus lõppkokkuvõttes edasimineku asemel tagasi, sest deskriptiivsete käsitluste arendamine alternatiivina normatiivsetele on olnud nüüdisaegsete tõlkimisega seotud distsipliinide avardamises oluline veelah.

Nimetatud vastuväited Venuti terminitele on aluseks lisaprobleemidele, mida on käsitletud enne mind teised (vt näiteks Bennett 1999, Pym 1996, Robinson 1997a: 108 jj, 1997b: 97–112¹⁸). Venuti normatiivne hoiak võõrapärastava ja resistentse tõlkimise suhtes on oma kultuurilistes rakendustes äärmiselt spetsiifiline; see puudutab tõlkimist võimsates lääneriikides üldiselt ja eriti Ameerika Ühendriikides. Venutit on kritiseeritud selle eest, et ta ei esita teooriat, mida saaks siirata, mida rakendada tõlkimisele ka väiksemates maades, mis on majandusliku ja kultuurilise prestiiži ja võimu hierarhiates ebasoodsal positsioonil. Selles mõttes ei ole tema lähenemine rakendatav tõlkimisele postkoloniaalsetes maades. Meetodid, mida ta soovib resistentsuse saavutamiseks, kahandaksid kultuurilist autonoomiat ja võimu tegelikult veelgi. Ilmselt on Venuti selle teoreetilise ja praktilise probleemi korrigeerimiseks viinud hiljuti diskussiooni „minoritiseeriva“ tõlkimise teemale, aga enamik vastuväiteid, mida ma olen juba toonud, peavad paika ka selle uue kriitilise formuleeringu puhul ja mõni on

---

17 Vt Venuti 1998a: 1. ptk. Venuti väidab üsna üldteadaolevat tõsiasja, et deskriptiivne tõlkekäsitlus piirab oma tegevusvaldkonna peamiselt normidega, vältides ideoloogia küsimusi.

18 Osutatud lehekülgede kõrval on huvipakkuvad Robinsoni arutlused väärkasutava truuduse (*abusive fidelity*) teemal (1997b: 132–177), mida illustreerib rohkete tõlkekäsitlustega ja originaaliga kõrvutatud autobiograafiline näide: 1992. aastal tõlkis Robinson Minneapolisel lavastaja Wendy Knoxi palvel soome keelest inglise keelde Maarja Koskiluoma dramatiseeringu Maria Jotuni 1936. aasta romaanist „Vankuv maja“ („Huojuva talo“); ta tegi seda vastupidiselt oma harjumuspärasele tõlkemeetodile võõrapärastavalt, fennisme sisse jättes. Miks? Võib-olla sellepärast, et võõrapärase inglise keelega lustiti tema lapsepõlvkodus (isa veidrad sõnamängud, ema oma- ja unarsõnad) ja hiljem nautis ta võõrapärase inglise keeles tekste, näiteks Beckett'i „Godot'd“. Lugemisproovides võtsid näitlejad tõlke kohe omaks ja Robinsoni ennastki üllatas, et süntaktiliselt ja leksikaalselt võõrapärane tekst võib heade näitlejate käes nii hästi töötada. Stiliseeriv oli ka lavastus; peategelase Eero nime ei riiminud keegi inglise sõnaga *hero*, vaid prooviti hääldada soomepäraselt. Näidendi teemaks on perevägivald, väärkasutatud truudus. Ainult ühe tegelase, väärkasutatud Lea teksti puhul on Robinson viimaks seda meelt, et tõlke, näitleja ja lavastaja koostöö tulemus ei olnud veenev. Lugeses näidendi tõlketehnilise ja -teoreetilise probleemi allegooriana, õnnestub Robinsonil väärkasutatav tõlkimine kontekstualiseerida, nii et sellest ei saa preskriptiivne, kas keelatud või kiidetud käitumisviis, vaid üks võimalus teiste kõrval. Tlk.

tulnud ka juurde.¹⁹ Peale selle näib Venuti ettevõtmine, kasutagu ta ükskõik milliseid termineid, olevat elitaristlik, ja teiste hulgas ka Robinson (1997b) on õigusega küsinud, mis kasu võiks olla niisugusest elitarismist poliitilistele eesmärkidele.

Hoolimata kogu Venuti erikeelest ja tema näiliselt täpsest tehnilisest terminoloogiast, on tema seisukoht tegelikult üsna vormitu ja lahja. Laias laastus on tema eesmärk öelda, et sotsiaalse südametunnistusega tõlkija peaks püüdma inimkonnale kasulik olla ja toetama sotsiaalset õiglust, valides teksti ja tõlkemeetodi, mis seavad kahtluse alla valitsevad kultuuristandardid, eriti need valitsevad standardid, mis on seotud imperialismi ja neoimperialismiga. Aga paljud tõlkijad on neid põhimõtteid uskunud ja nende järgi käitunud ammu enne seda, kui Venuti üldse kirjutama hakkas. Kui analüüsida, kuidas niisuguste tagajärgedeni jõutakse, saab tõlgete ideoloogilisi elemente ja tõlgete rühmi kirjeldada ja teoretiseerida loomulikus keeles niisama täpselt kui Venuti pakutud terminites.

Kui Venutil on meile tõlkimise ja angažeerituse vaheliste suhete kirjeldamiseks ja analüüsimiseks teoreetiliste mõistete ja praktiliste meetodite osas pakkuda vähem, kui meil on vaja, siis mis meil üle jääb? Terminoloogia osas võib lisaks loomulikule keelele alati tagasi minna erinevate ajalooliste analüüside, sealhulgas polüsüsteemsete käsitluste juurde. Siin on probleemiks, nagu varem öeldud, et sanitaarse terminoloogiaga on raske rääkida ideoloogiast, võimust ja angažeeritusest. Muidugi võib rakendada tõlketeaduses ka postkoloniaalset teooriat. Tegelikult on postkoloniaalses teoorias välja töötatud mõisteid, millest võiks tõlketeaduses vahest palju kasu olla, sealhulgas *hübriidsus*, *transkultuuratsioon*,²⁰ *radikaalne kakskeelsus*, *topeltkirjutus* ja nii edasi, aga tegemist on lähenemisviisiga, mis on ikka veel lapseas,

---

19 Näiteks, suuremat osa keelest, mida tõlkes kasutatakse, kujundab paratamatult enamuse keel – seega, kas ei toimi isegi „minoritiseerivas“ keeles ülivõimsalt enamuse võim? Ja mis veel olulisem: kas minoritiseerivat tõlget saab produtseerida see, kes ei ole vähemuse liige?

Et Venuti resistentsuse mõiste probleeme selgelt välja tuua, võib seda võrrelda Doris Sommeri (1992) resistentsuse mõistega ilukirjanduslikus tegevuses. Sommer annab definitsiooni, mis aitab lugejal tema mõistest selgelt aru saada, seda rakendada, kopeerida ja oma materjaliga laiendada. Pealegi toob ta välja kriteeriumid, mis on tekstuaalsed, selmet viidata ideoloogilise kuuluvuse ekstratekstuaalsetele aspektidele, kuigi kriteeriumid iseenesest määravad teksti ideoloogilise positsiooni. Lõpuks on tema mõiste siirata, võib osutada tekstide funktsioneerimisele nii domineerivates kui ka alluvates kultuurides, seda saab kasutada ükskõik millises poliitilises kontekstis. Seega on Sommeri mõiste intellektuaalse tööriistana mitmes mõttes palju vastupidavam ja kasulikum kui Venuti väljatöötatud mõisted.

20 Algselt Fernando Ortizi, Kuuba etnoloogi 1940. aastal neologismina kasutusele võetud termin pidas silmas Ladina-Ameerikale iseloomulikku vastastikust kultuurivahetust, mille tulemuseks olid uued kultuurivormid, mis polnud ei tervenisti võõrad ega tervenisti kohalikud. Termin vastandus ingliskeelses maailmas tavaliselt kultuuri ühesuunalise ülekandena mõistetud akulturatsioonile, mis on Ortizil kolmeosalisena kirjeldatud transkultuuratsiooniprotsessi (akulturatsioon, dekulturatsioon, neokulturatsioon) üks osa. Eesti keele seletava sõnaraamatu järgi on akulturatsioon esimeses tähenduses „etniliste rühmade v a s t a s t i k u n e kultuuriline lähenemine v. sarnastumine pideva omavahelise suhtlemise tulemusena“ (minu rõhutus), ja alles teisena „ümberasunud rahvusrühma kultuuriline kohanemine uuel asukohamaal“. Tlk.

vajades nüansseeritust ja paremat põhjendamist. Kolmas võimalus tõlkimise kui angažeerituse vormi teooriaks ja praktikaks on arendada tõlkekäsitlusi, mis toetuvad dekonstruktsioonile, mis võib aastate edenedes ka tööriistu anda. Igatahes on ettevõetud analüüsist selge, et tõlketeadus vajab sellele teemale kohast terminoloogiat ja analüüsimeetodeid, mis oleksid fookustatud ning tõlkimisega seotud kõige suuremate geopoliitiliste küsimuste puhul relevantset ja kasutatavat kõikides poliitilistes kontekstides ja ajaloolistes oludes, selmet piirduda koloniseeritud rahvaste või domineerivate kultuuridega.

6. Kokkuvõtteks

Tekstide kasutamine revolutsioonilistel eesmärkidel on ajaproovile vastu pidanud traditsioon. Parim näide poliitilisest liikumisest, mis kasutas oma eesmärkide saavutamiseks tekstuaalseid vahendeid, on Ameerika revolutsioon, millest võtsid eeskuju paljud teised revolutsioonid, sealhulgas Iiri ülestõus Suurbritannia vastu. Mõlemad omakorda vaatavad tagasi Jonathan Swifti pamflettide ja teiste 18. sajandi kirjanike, sealhulgas Prantsuse valgustuskirjanike poole. Alati, kui niisugused angažeerituse tekstuaalsed vahendid on edukad olnud, on need aga peaaegu eranditult olnud seotud suuremate poliitiliste projektidega, nagu näiteks Thomas Paine'i pamfletid või iseseisvusdeklaratsioon Ameerika revolutsioonis.

Pealegi, nagu on väitnud Robinson (1997b: 109 jj), saab poliitiline angažeeritus olla tulemuslik ainult siis, kui tekstil või teksti kasutamisel rühmal on lai ja üldine kõlapind. Üks põhjus, miks tekstualiseeritud vahendid, tõlkimine sealhulgas, Iirimaa vabadusvõitluses tulemusi andsid, oli Iiri kirjanduse, Iiri draamakunsti ja vanaiiri tekstide toimetamise ja tõlkimise kõikehõlmavus ja teadlik panustamine Iiri riikluse kõikidele segmentidele, mis lõi kultuurilist rahvuslust õhutavatele tekstidele üldrahvaliku kõlapinna. Iiri rahvuslased tegid massilise kõlapinna leidmiseks tööpoolest väga suurt tööd, pannes käima sadu Gaeli Liiga kohalikke osakondi, lavastades rahvalikke näitemänge, minnes lavastustega maale külladesse ja alevikesse ringreisidele ja tehes realugejale odavate väljaannetega kättesaadavaks toimetatud ja tõlgitud tekste. Niisugune töö on aga raske ja tähendab literaatide ja poliitiliste juhtide kooskõlastatud pingutusi, vahel isegi mõlema rolli etendamist, nagu näitab Iiri patriootide Eoin MacNeilli, Patrick Pearse'i ja Douglas Hyde'i juhtum.

Toetudes oma isiklikule kogemusele viimase neljakümne aasta jooksul, mil ma olen panustanud angažeeritusele nii radikaalses kui ka valimispoliitikas, ja ühtlasi oma tekstiloome kogemusele, soovitan, et angažeeritusest huvitatud tegutseksid otseselt, selmet piirduda sublimeeritud ja tekstualiseeritud poliitiliste ettevõtmistega. Otsene tegevus on üldiselt efektiivsem ja tõhusam, sest tekstualiseeritud vahendeid saab hermetiseerida ja kõrvale tõrjuda, rääkimata sellest, et saavutused on ebakindlad. Ja pärast hilisajalugu, mis on korduvalt tõestanud, kui lihtne on eliidist lahti saada, teda välja juurida, hävitada ja kõrvale lükata, on raske usaldada kirjanduseliidile suunatud liikumiste efektiivsust.

Kui tahta tõlkimist siiski poliitilise angažeerituse vahendina kasutada, võib liri tõlkeliikumise efektiivsuse põhjal soovitada järgmist.

- Et tõlkeliikumine oleks oma angažeerituses efektiivne, on vaja selgeid ühiseid eesmärke ja väärtusi.
- Poliitiline efektiivsus on kõige tõenäolisem juhul, kui rühm tõlkijaid töötab kooskõlastatult ja tõlkijad tegutsevad laiemas kultuurilise ja poliitilise liikumise kontekstis, mis võib hõlmata ka teiste tekstuaalsete vormide loomist (teater, erinevad kirjandusliigid, pamfletid, kõned, manifestid jne), mitmesuguseid aktivismi vorme ja otsest ühiskondlikku organiseerimist.
- Vaja on piisavalt suurt kindlat publikut, kes algataks ja toetaks kultuurilisi muutusi, nagu oli sajandivahetuse lirimaa ühtne rahvalik publik.
- Tekstide tõlkimiseks valimisel tuleb arvestada endale võetud poliitiliste eesmärkidega ja olla vajaduse korral valmis tõlkides tekstidega manipuleerima, et kohendada ja allutada need poliitilisele ülesandele ja päevakajalisusele. Tahtest anda tekste edasi originaalilähedaselt ja originaali enda pärast, tuleb paljudel juhtudel – võib-olla isegi enamasti – loobuda. Sellele tuleb tähelepanu juhtida, sest tavaliselt on niisugune radikaalne tekstidega manipuleerimine vastumeelt enamikule inimestele, kes on ennekõike orienteeritud tekstide kui selliste kompleksisusele.
- Tõlkijad peavad oma tõlkekäsitluses olema leidlikud ja mitmekülgsed. Tõenäoliselt ei piisa ühest käsitlusest või strateegiast – olgu see sõnasõnaline või vaba, „kodustav“ või „võõrapärastav“. Nagu liri tõlked näitavad, tuleb selle asemel kasutada paljusid strateegiaid ja olla taktikaliselt võimalikult paindlik, et vahetule kultuurikontekstile kõige tulemuslikumalt reageerida. Võib-olla ongi vaja, nagu liri juhtumil, et ühte ja sama tekstikogumit esindaksid mitu üksteist täiendavat tõlget. Ühe tõlkestrateegia ettemääramine oleks nagu üheainsa efektiivse strateegia ettemääramine partisanisõjas. Selle asemel on vaja teatud oportunistlikku vitaalsust, mis kasutab ära vahetud lühiajalised saavutused ja peab silmas pikaajalisi eesmärke.

Loetelu üle vaadates on huvitav tähele panna, et nimetatud tunnused iseloomustavad tõlkeliikumisi ka mujal peale lirimaa: need iseloomustavad näiteks separatistlikku ja feministlikku tõlkeliikumist Québecis ja Brasiilia kannibaliste.

Üks viimane mõte veel. Isegi kui tõlkimine poliitilise angažeerituse vahendina annab tulemusi nagu sajandivahetuse lirimaal, ei järeldu sellest veel ilmtingimata, et tagajärjed tuleb lõpuni heaks kiita. Ajalool on tavaks oma vastutavatele isikutele vingerpussi mängida. Lirimaa tõlgete uurimine annab hoiatava õppetunni nendele revisionistidele tõlketeaduses, kes on kutsunud tõlkimist üles võtma endale geopolitilist rolli ja toetama vastupanu kõikvõimalikule rõhumisele. Liri tõlkeliikumine, nagu me nägime, on tegelikult üks väheseid näiteid täpselt niisuguse üleskutse järgimisest: äärmiselt edukas üldine tõlkeliikumine, mis aitas

otseselt kaasa imperiaalse ülemvõimu lõpule lirimaal. Tagasivaates on aga selge, et geopolitiilise edu taga on oma annus kibedat ironiat.

Vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud kuvand iiri kultuurist kujutas kolonialismi ja rahvusluse topeltsurve all iirlasi traagilise, kangelasliku, sõjaka, ülla ja voolusliku rahvana. Pärast iseseisvumist institutsionaliseeris Iiri riik kultuurilise rahvusluse ajal loodud iirlase kuvandi ja representatsioonid, mis kirjutati viimaks sisse riigi põhiseadusesse. Muu hulgas anti arengu käigus katoliku kirikule riigiparadiis eriline koht, naise roll piirati otsesõnu koduga ja seoti traditsiooniliste naiselike väärtustega, loodi riiklikult toimiv tsensuuriaparatuur. Iiri koloniaalsete stereotüüpide asendamisele uute hinnatud väärtustega aitasid kaasa tõlked, aga tagasivaates on ka selge, et need kuvandid aitasid iseseisvusjärgsel Iirimaa luua umbseid sotsiaalseid moraalnorme. Sama tõkeliikumine andis oma osa püsivasse vägivaldaetosesse, kuigi mõneks aastakümneks jäi vägivald kontrolli alla. Seega oli suures osas vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud iirlase kuvand aluseks iiri kultuuri paljudele reaktsioonilistele joontele 1920. aastatest seitsmekümnendateni välja.

Vanaiiri kirjanduse tõlgetega loodud iiri kultuuri kuvandist sai omamoodi kultuuriline vangla, mis pärssis kultuuri muutumist ja Iirimaa kultuurilise pärandi läbinisti dekoloniseeritud tajumist. Paradoksaalselt kitsendasid tõkeliikumise loodud kuvandid tõlkeprotsessi ennast, nii et peaaegu 50 aastat iiri kirjandust enam ei tõlgitud.²¹ Teine võimalus sama mõtte väljendamiseks on öelda, et vanaiiri kirjanduse tõlked soodustasid kultuurilist rahvuslust ja iseseisvusliikumist, aga andsid iiri kultuurist ja iiri traditsioonist ühtlasi jäiga, kivistunud ja isegi fetišeeritud kuvandi, mis püsis pärast iseseisvumist aastakümneid. Lisaks oli esimestes tõlgetes rõhutatud kangelaslikkusel ja vägivaldall oma osa Põhja-Iirimaa vägivaldsetes konfliktides, kus mõlema vaenupoole ideaaliks oli Cú Chulainn. Seega ei viinud Iiri tõkeliikumine ainult Iirimaa poliitilise iseseisvuseni, vaid ka regresseeruva, repressiivse riigini, kodusõja ja vägivaldani Põhja-Iirimaa, vihase lõikuseni, mida ei saanud ette näha ei unionist Standish O'Grady, ei õpetlane Eleanor Hull, ei Gaeli Liiga tegelane Mary Hutton ega kohati revolutsiooniline leedi Augusta Gregory, kui nad tegid oma esimeste lugude tõlkeid. Moraal: oma soovides tuleb piiri pidada.

Hea uudis tõlkimisest ja poliitilisest angažeeritusest on selle vaheldusrikkus, alalõpmata loodavate representatsioonide võimalik muutumine. Sest lõplikku tõlget ei ole, tõlkimine ise võib pakkuda lahendusi tema enda loodud probleemidele ja hüvitada tehtud kahju.²² See motiveerib Niranjana üleskutset teha uued tõlked ja tema väidet, et ümbertõlkimine ja ajaloo

---

21 Paljudest vanaiiri tekstidest ei tehtud pärast iseseisvumist ühtegi tõlget. Näiteks on Joseph Dunni 1914. aasta „Táin Bó Cúailnge“ tõlke ja uue, 1960. aastate lõpul tehtud Kinsella ja Cecile O'Rahilly järgmise tõlke vahel viiskümmend aastat (vt Tymoczko 1999: 2. pkt). Iirlaste teistsugune kuvand oli kättesaadav ainult iiri keeles endas.

22 Iirimaa on fenomeni konkreetseks näiteks Kinsella tõlked.

ümberkirjutamine on üks ja sama. Võime lisada, et mineviku ümberkirjutamine tõlgetega ja tõlkimisega seoses on ühtlasi uus oleviku- ja tulevikustsenaarium. Tänu tõlgete uuendamise vajadusele on tõlkimine kultuuriline funktsioon, mis lõppkokkuvõttes takistab kultuuriobjektide ja kultuuriliste mõistete fetišeerimist – sealhulgas rahvusliku traditsiooni fetišeerimist. Tõlkimine ei lase minevikukuvanditel, kultuuri ja traditsiooni mõistmisel kivistuda. Seega, potentsiaalselt on tõlkimine poliitilise angažeerituse alaline asupaik.

Tõlkinud Anne Lange

Kirjandus

Bassnett, Susan 1992. *Writing in No Man's Land: Questions of Gender and Translation*. – *Studies in Translation*, Ilha do Desterro erinumber. Ed. M. Coulthard, No. 28, lk 63–73.

Bassnett, Susan 1993. *Comparative Literature: A Critical Introduction*. Oxford: Blackwell.

Bassnett, Susan, Harish Trivedi (Eds.) 1998. *Post-Colonial Translation: Theory and Practice*. London: Routledge.

Benjamin, Walter 1969 [1923]. *The Task of the Translator*. – *Illuminations*. Trans. H. Zohn. New York: Schocken, lk 69–82.

Bennett, Paul 1999. Review of *The Scandals of Translation*, by Lawrence Venuti. – *The Translator*, Vol. 5, No. 1, lk 127–134.

Bhabha, Homi K. 1994. *The Location of Culture*. London: Routledge.

Brisset, Annie 1996 [1990]. *A Sociocritique of Translation: Theatre and Alterity in Quebec, 1968–1988*. Trans. R. Gill, R. Gannon. Toronto: University of Toronto Press.

Cheyfitz, Eric 1997 [1991]. *The Poetics of Imperialism: Translation and Colonization from „The Tempest“ to „Tarzan“*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Clifford, James 1997. *Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge: Harvard University Press.

Cronin, Michael 1996. *Translating Ireland: Translation, Languages, Cultures*. Cork: Cork University Press.

De Lotbinière-Harwood, Susanne 1991. *Re-belle et infidèle: la Traduction comme pratique de réécriture au féminin; The Body Bilingual: Translation as a Rewriting in the Feminine*. Montreal: Editions du remue-ménage.

Derrida, Jacques 1985. *Des Tours de Babel*. Trans. J. F. Graham. – Joseph F. Graham (Ed.), *Difference in Translation*. Ithaca: Cornell University Press, lk 165–248.

Dingwaney, Anuradha, Carol Maier (Eds.) 1995. *Between Languages and Cultures: Translation and Cross-cultural Texts*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.

Du Bois, W. E. B. 1989 [1903]. *The Souls of Black Folk*. New York: Bantam Books.

Even-Zohar, Itamar 1978. *Papers in Historical Poetics*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics & Semiotics.

Even-Zohar, Itamar 1990. *Polysystem Studies*. *Poetics Today*, Special Issue, Vol. 11, No. 1 – <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf> (28.12.2011).

- Fanon, Frantz** 1968 [1952]. *Black Skin, White Masks*. Trans. C. L. Mark. New York: Grove Press.
- Fanon, Frantz** 1963 [1961]. *The Wretched of the Earth*. Tlk Constance Farrington. New York: Grove Press.
- Godard, Barbara** 1990. *Theorizing Feminist Discourse/Translation*. – Susan Bassnett, André Lefevere (Eds.), *Translation, History and Culture*. London: Pinter, lk 87–96.
- Hermans, Theo** (Ed.) 1985. *The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm.
- Jacquemond, Richard** 1992. *Translation and Cultural Hegemony: The Case of French/Arabic Translation*. – Lawrence Venuti (Ed.), *Rethinking Translation*. London: Routledge, lk 139–158.
- Kiberd, Declan** 1995. *Inventing Ireland*. Cambridge: Harvard University Press.
- Kinsella, Thomas** (Trans.) 1970 [1969]. *The Táin*. London: Oxford University Press.
- Lambert, Jose** 1995. *Literatures, Translation, and (De)Colonization*. – Theresa Hyun, Jose Lambert (eds.), *Translation and Modernization*. Vol. 4 of *The Force of Vision: Proceedings of the XIIth Congress of the ICLA*. Tokyo: University of Tokyo Press, lk 98–117.
- Lefevere, André** 1982a. *Literary Theory and Translated Literature*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7, lk 3–22.
- Lefevere, André** 1982b. *Mother Courage's Cucumbers: Text, System and Refraction in a Theory of Literature*. – *Modern Language Studies*, No. 12, lk 3–20.
- Lefevere, André** 1992. *Translation, Rewriting, and the Manipulation of Literary Fame*. London: Routledge.
- Lefevere, André, Kenneth David Jackson** (Eds.) 1982. *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7.
- Lewis, Philip E.** 1985. *The Measure of Translation Effects*. – Joseph F. Graham (Ed.), *Difference in Translation*. Ithaca: Cornell University Press, lk 31–62.
- Lloyd, David** 1982. *Translator as Refractor: Towards a Re-reading of James Clarence Mangan as Translator*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation*. *Dispositio*, Special Issue, No. 7, lk 141–162.
- Lloyd, David** 1987. *Nationalism and Minor Literature: James Clarence Mangan and the Emergence of Irish Cultural Nationalism*. Berkeley & Los Angeles: University of California Press.
- Mehrez, Samia** 1992. *Translation and the Postcolonial Experience: The Francophone North African Text*. – Lawrence Venuti (Ed.), *Rethinking Translation*. London: Routledge, lk 120–138.
- Mills, Sara** 1997. *Discourse*. London: Routledge.
- Mukherjee, Sujit** 1994. *Translation as Discovery and Other Essays on Indian Literature in English Translation*. London: Sangam Books, 2nd Edition.
- Nida, Eugene A.** 1964. *Toward a Science of Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Niranjana, Tejaswini** 1992. *Siting Translation: History, Post-Structuralism, and the Colonial Context*. Berkeley: University of California Press.
- Pym, Anthony** 1996. *Venuti's Visibility*. – *Target*, Vol. 8, No. 1, lk 165–177.
- Rafael, Vicente L.** 1993. *Contracting Colonialism: Translation and Christian Conversion in Tagalog Society under Early Spanish Rule*. Durham: Duke University Press, Revised Edition.

- Robinson, Douglas** 1997a. *Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Robinson, Douglas** 1997b. *What is Translation? Centrifugal Theories, Critical Interventions*. Kent: Kent State University Press.
- Rolston, Bill** 1995. *Drawing Support 2: Murals of War and Peace*. Belfast: Beyond the Pale Publications.
- Said, Edward W.** 1993. *Culture and Imperialism*. New York: Vintage.
- Sengupta, Mahasweta** 1990. *Translation, Colonialism and Poetics: Rabindranath Tagore in Two Worlds*. – Susan Bassnett, André Lefevere (Eds.), *Translation, History and Culture*. London: Pinter, lk 56–63.
- Sengupta, Mahasweta** 1995. *Translation as Manipulation: The Power of Images and Images of Power*. – Anuradha Dingwaney, Carol Maier (Eds.), *Between Languages and Cultures*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, lk 159–174.
- Simms, Norman** 1983. *Three Types of „Touchy“ Translation*. – Norman Simms (Ed.), *Nimrod's Sin*. Issue of *Pacific Quarterly Moana*, Vol. 2, No. 8, lk 48–58.
- Simon, Sherry** 1994. *Le Trafic des langues: traduction et culture dans la littérature québécoise*. Quebec: Boreal.
- Simon, Sherry** 1996. *Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission*. London: Routledge.
- Sommer, Doris** 1992. *Resistant Texts and Incompetent Readers*. *Latin American Literary Review*, Vol. 20, No. 40, lk 104–108.
- Spivak, Gayatri Chakravorty** 1992. *The Politics of Translation*. Michèle Barrett, Anne Phillips (Eds.), *Destabilizing Theory*. Oxford: Polity Press, lk 177–200.
- Toury, Gideon** 1980. *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Porter Institute for Poetics & Semiotics.
- Toury, Gideon** 1982. *A Rationale for Descriptive Translation Studies*. – André Lefevere, Kenneth David Jackson (Eds.), *The Art and Science of Translation. Dispositio, Special Issue*, No. 7, lk 22–39.
- Toury, Gideon** 1991. *What are Descriptive Studies into Translation Likely to Yield apart from Isolated Descriptions?* – Kitty M. van Leuven-Zwart, Ton Naaijken (Eds.), *Translation Studies: The State of the Art*. Amsterdam: Rodopi, lk 179–192.
- Toury, Gideon** 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.
- Tymoczko, Maria** 1985. *How Distinct are Formal and Dynamic Equivalence?* – Theo Hermans (Ed.), *The Manipulation of Literature*. London: Croom Helm, lk 63–86.
- Tymoczko, Maria** 1999. *Translation in a Postcolonial Context: Early Irish Literature in English Translation*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Venuti, Lawrence** (Ed.) 1992. *Rethinking Translation: Discourse, Subjectivity, Ideology*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** 1998a. *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*. London: Routledge.
- Venuti, Lawrence** (Ed.) 1998b. *Translation and Minority*. Special Issue of *The Translator*, Vol. 4, No. 2.